

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéréből* (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

SZILÁGYI MÁRTON

Petőfi, Arany és a ponyva 1848–1849-ben

Ha arra vagyunk kíváncsiak, a professzionális írói munkásságot kifejtő alkotók hogyan próbálták meg saját céljaikra és életművük népszerűsítésére kihasználni a ponyvakiadványokat, akkor ehhez jó esettanulmányul kínálkozik Petőfi és Arany életművének 1848–1849-es szakasza. Még ha ekkor a speciális történeti feltételek olyan környezetet jelentettek is, amelyek aligha kínálnak általánosítható tanulságokat. Mindenesetre az alábbi gondolatmenetben a *ponyva* definícióját a teljesebb kép érdekében tágabban kezelem, mint ezt általában az irodalomtörténeti és folklorisztikai szakirodalom mértékadó része teszi. A ponyva teoretikus meghatározása amúgy sem egyszerű: nem tartalmi és tematikus, hanem funkcionális körülhatárolása tűnik a leginkább célravezetőnek. Jellemző, hogy a magyar ponyvák kutatásában úttörő szerepet játszó, egy nyomdahelyet a közép-pontba állító monográfiájában Pogány Péter óvakodott a definíciótól,¹ a világi ponyvairodalom verses anyagának antológiáit összeállító Csörsz Rumen István pedig – anyagához a legjobban illő módon – inkább a körülírást választotta:

A népszerű nyomtatványok nem alkotnak egységes csoportot, oly sokféle értéket és kiadói szempontot érvényesítettek. A ponyvairodalom átmeneti réteget képvisel a XVIII. századi közköltészetben: bizonyos műfajok, amelyek a kéziratosságban ekkor virágzásnak indulnak, e nyomtatványokról teljesen hiányoznak, ugyanakkor akadnak olyanok, amelyek jellemzően ponyván terjedtek (vőfélyrigmusok, verses találós kérdések).²

1 POGÁNY Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán I*, Irodalomtörténeti füzetek 24 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1915).

2 CSÖRSZ Rumen István, kiad., *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: Lírai dalok és versek*, Rertextum 8 (Budapest: Reciti, 2018), 8. Kiemelés az eredetiben.

Ezek a kutatási előzmények arra bátorítanak, hogy a XIX. század közepi jelenségek kapcsán s ösztönözve a Petőfi- és Arany-életmű sajátos jellegetől, a vizsgálatot más populáris nyomtatványok (így a röplapok, sőt egy lap, a *Nép Barátja*) irányába bővítem ki, még ha ez utóbbiak nem mutatják is a variálódásnak azokat a jegyeit, amelyeket a ponyvakiadványoknál meg lehet figyelni. Ám a kifejezetten politikai célú, agitatív röplapok s a hasonló célból létrehozott hírlap nélkül aligha lehet leírni a popularitásnak azokat a rétegeit, amelyekre a kiválasztott két költői életmű jó példát kínál.

Ide kívánczik még egy megszorítás. Ami az alábbi gondolatmenet közép-pontjában áll, az maguknak az írói stratégiáknak a népszerű kiadványokhoz való viszonya, tehát az, hogy egy alkotó (ez esetben Petőfi és Arany) saját maga mely műveit szánta ponyvára, illetve röplapra, s maga milyen erőfeszítéseket vagy éppen anyagi befektetéseket tett azért, hogy ezeket a kiadásokat finanszírozza is. Természetesen más összefüggésben vizsgálendő az a jelenség, amikor e két életmű bizonyos darabjai ponyvára kerülnek, akár a szerző életében, akár már utána, s egy ponyvák kiadására szakosodott kiadó üzletet kíván csinálni belőlük. Ez utóbbi is érdekes kutatási irány lehet, ízléstörténeti szempontból pedig kifejezetten fontos, s erre már vannak is bizonyos előtanulmányok.³

1.

Petőfi saját műveinek kiadásában vállalt, önálló vállalkozói szerepvállalásáról igen csekély adat maradt ránk, de ami rendelkezésre áll, az mégiscsak méltó a tüzetesebb elemzésre. Felbukkant ugyanis az a hipotézis, hogy ez számára nem 1848-ban felsejlő lehetőség volt, hanem már korábban is kísérletet tett rá. Csak éppen akkor nem a ponyva érdekében, hanem egy olyan kötet esetében, amely éppen poétikai újszerűsége miatt kívánhatta meg az alkotó saját könyvkiadói beavatkozását. A *Felhők* kapcsán fogalmazta meg ugyanis azt Pándi Pál, hogy a kötet kiadását maga Petőfi vállalta, s csupán a terjesztéssel bízta meg Emich Gusztávot. Az rejtély, hogy Pándi mi alapján jutott erre a következtetésre, mert ezen a ponton nem hivatkozott semmilyen forrásra, miközben idézőjelet használt, tehát bizonyosan átvett véleményt közölt.⁴ Akárkitől ered is azonban a ki-

3 Vö. például Kovács I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata* (Budapest: Akadémiai, 1989); CHIKÁNY Judit, „A cigányok harca Nagyidán”, *Etnoszkóp* 1, 1. sz. (2011): 26–49. Arany kapcsán lásd még BÁNFI Tamás és KOCSIS Dorottya, „Arany János Az *első lopás* című művének »kalózkidásai«-ról”, *Irodalomismeret* 33, 3. sz. (2022): 156–163.

4 PÁNDI Pál, „Jegyzetek Petőfi „Felhők” ciklusáról”, in *Petőfi állomásai: Versek és elemzések*, szerk. PÁNDI Pál, 163–227 (Budapest: Magvető, 1976), 186.

jelentés, alighanem az a megfigyelés lehet az alapja, hogy a köteten az „Emich Gusztáv bizománya” kitétel olvasható, s nem az, ami a másik, Emichnél megjelent Petőfi-köteten, a *Szerelem gyöngyeiben* szerepel: „Kiadja Emich Gusztáv”. Az eltérésre a kötetben nincs semmi magyarázat, kiadói szerződés pedig egyik kötet esetében sem maradt fenn. A különbségre ugyan a Pánditól is megfogalmazott álláspont adna valamiféle magyarázatot, de a kritikai kiadás ezt a lehetőséget meg sem említette,⁵ tehát érdemes igencsak óvatosan bánni a hipotézissel. Annál is inkább, mert legalább annyi kérdést vet föl ez a nézet, mint amennyit megold: hiszen honnan vette volna Petőfi a kötet kiadásához a pénzt, s miért éppen ezt a gyűjteményét akarta volna maga finanszírozni? A Petőfi anyagi viszonyaival foglalkozó, legrészletesebb vizsgálat eredményei mindenesetre nem egyeztethetők össze azzal a feltevessel, hogy a költő éppen ekkor képes lett volna saját maga kifizetni egy kötetnek a nyomdászamláját.⁶ Aligha valószínű, hogy ebből a vállalkozásból származott volna bármilyen anyagi haszna a költőnek. Nyilván inkább veszteségre lehetett volna számítani. Hiszen éppen a *Felhők* nem bizonyult kritikai értelemben sikeresnek; sajátosan jelzi viszonylagos népszerűtlenségét, hogy a ciklus versei nem is folklorizálódtak, másolatai sem bukkantak föl kéziratos énekeskönyvekben vagy privát versgyűjteményekben – tehát azért az sem valószínű, hogy üzleti értelemben sikeres kezdeményezésről lett volna szó. Még akkor sem, ha hosszabb távon s hatástörténetileg alighanem Petőfi egyik legfontosabb kötete volt a *Felhők*.⁷

Ennél sokkal jobban dokumentálva van egy későbbi történet, amikor Petőfi valóban anyagi kockázatot vállalt egy verse (s nem egy egész kötet) érdekében. 1848-ban Petőfi ugyanis bizonyosan az irodalomterjesztés új módozatával kezdett el kísérletezni, egy versét a propaganda szolgálatába kívánván állítani. S nyilván – nem mellékesen – segíteni akart saját megnehezülő anyagi helyzetén is, amely a számára korábban már meghódított sajtónyilvánosság bizonyos elemeinek átalakulása miatt állt elő.

A *Csatadal* című versét ugyanis Petőfi új és szokatlan módon kívánta terjeszteni: 1848. december 8-án levelet írt az országgyűlésnek, a vers állami költségen való kinyomtatását és a táborokba szétküldését kérve, mintegy a *Marseillaise* hatását és effektusát óhajtván ezzel elérni. A levél világosan utalt helyzetére, amely ekkor még elintézetlen szabadságkérelmének bizonytalanságát jelentette

5 Vö. PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1845. augusztus–1846)*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 4 (Budapest: Akadémiai, 2003), 445.

6 Vö. TÖRÖ Györgyi, „Petőfi anyagi helyzete”, in *Tanulmányok Petőfiről*, szerk. PÁNDI Pál és TÓTH Dezső, Irodalomtörténeti könyvtár 9, 41–90 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962).

7 Saját korábbi elemzésemnek legalábbis ez a tanulása: SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris irodalomtörténet: Tanulmányok (Budapest: Osiris, 2021), 127–138.

(a szabadságra azért volt különösen szüksége, mert közeledett felesége szülésének ideje, s nyilván azt szerette volna, ha jelen lehet a gyermeke világra jövetelkor): „Részemről igen ohajtom, hogy miután szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadi pályáról személyemet, legalább lélekben azalatt is részt vegyek nemzetem harcaiban.”⁸

A *Csatadal* aztán 1848. december 14-én, délután került a képviselőház elé, ahol Pázmándy Dénes elnök felolvasta. Érdekes véletlen, hogy az ülés jegyzője éppen egy régi szatmári ismerős, Riskó Ignác volt. Ekkor 743. szám alatt a következő határozat született: „A tetszéssel fogadtatott *Csatadal* átküldetik intézkedésül a honvédelmi bizottmányhoz.”⁹ Az ülésről a sajtó is hírt adott.¹⁰ Az átküldés megtörtént, azonban a hadihelyzet rosszabbodása és a főváros kiürítése miatt már nem került sor intézkedésre. Fekete Sándor az Országos Honvédelmi Bizottmány szándékos késlekedését is felvetette,¹¹ talán arra a Petőfinek szóló Garay János-leveleire gondolva, amely a vers fogadtatásnak is fontos dokumentuma, s amelynek a vonatkozó részlete a következőképpen szól: „No de lám, ha *kardodat* hevertetik is a körülmények, *karod* azért nem hever, s csatába szállsz s csatába viszesz bennünket hatalmas »hadi daloddal«, melly minap a képviselők házában felolvastatott, de melly magyar szokás szerint, megint a teketória utjára, t. i. bizottmányhoz utasítatott.”¹² Azonban Fekete feltételezésének nincs alapja, s inkább a levél szövegének – ideológiai alapú – félreértését és túlinterepretálását tanúsítja.

Van annak nyoma a Petőfire vonatkozó visszaemlékezések között, hogy a *Csatadal* talán betöltötte buzdító harci dalként az agitatív funkcióját. Legalább is két emlékezés szerint Petőfi 1849. február 4-én, a vízaknai ütközetben a vers 25–27. sorával buzdította rohamra a honvédeket.¹³ A meglehetősen kései s gya-

8 Legutóbb: Kiss József, kiad., *Petőfi-adattár*, 3 köt., A magyar irodalomtörténetírás forrásai 11, 12, 15 (Budapest: Akadémiai–Balassi, 1987–1992), 3:125. A továbbiakban: PAT.

9 Uo., 3:127.

10 *Közlöny*, 1848, dec. 16., 893. Vö. ENDRŐDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849: Egykorú nyomtatványok másaival*, *Petőfi-könyvtár* 29–30 (Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911), 513; *Pesti Hírlap*, 1848. dec. 16., 1180; ENDRŐDI, *Petőfi...*, 513; *Nemzeti Ujság*, 1848. dec. 16., 738; PAT, 1:299; *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung*, 1848. dec. 16., 498; PAT, 1:299–300; *Der Ungar*, 1848. dec. 16., 572; PAT, 1:300; *Der Wahre Ungar*, 1848. dec. 16., 454; PAT 1:300; *Die Opposition*, 1848. dec. 17., 854, (Dr. Fr. aláírással), PAT, 1:300–301.

11 FEKETE Sándor, *Petőfi evangéliuma: A költő és a francia forradalmak* (Budapest: Kossuth, 1989), 220.

12 Garay János Petőfi Sándornak, Pest, 1848. dec. 17. Kiadása: PETŐFI Sándor, *Levelezése: Függelék (Vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok)*, kiad. KISS József, V. NYILASSY Vilma és H. TÖRŐ Györgyi, *Petőfi Sándor összes művei* 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 186. A továbbiakban: PSÖM 7. A jegyzetek: uo., 458. Kiemelés az eredetiben.

13 GYARMATHI Miklós, „Emlékezés Petőfire”, *Kolozsvár*, 1890. dec. 24; P. SZATHMÁRY Károly, „A vízaknai csata és Dani bátyám emlékezete”, *Vasárnapi Ujság*, 1890. dec. 14., 811–813;

núsan egyidős emlékezések hitelének a megítélésében nem egységes a szakirodalom: Hatvany Lajos a szövegkiadásában kétségbe vonta,¹⁴ Dienes András¹⁵ és Kiss József¹⁶ azonban hihetőnek tartotta.

Jókai Mór egy kései emlékezésében a következő módon foglalta össze a vers keletkezését, a szavakat az akkor már szintén régen halott Nyáry Pál szájába adva:

Irt egy magyar marseillaiset [ti. Petőfi – Sz. M.], ezzel a czimmel: „Előre!” (Véres a föld lábam alatt, Lelőtték a pajtásomat. Előre!) Ezt felajánlotta a magyar kormánynak, hogy nyomassa ki százezer példányban, s ossza ki a magyar honvédség között. Magának kívánt érte egy összeget. Ha jól emlékszem rá, tizezer forintot.¹⁷

Mint már Hatvany utalt rá a közlés jegyzetében, Jókai itt versünket összetévesztette azt *A honvéd* című, 1849. júniusi költeménnyel. A tévesztés azonban nem volt véletlen, hiszen a *Csatadal* és *A honvéd* keletkezéstörténete között igen erősek az analógiák, s utóbb, már 1849-ben valóban *A honvéd* kapcsán sikerült Petőfinak elérnie azt, amit a *Csatadal* esetében csak majdnem tudott megvalósítani: egy saját költségen kiadott költeményét a kormány hivatalos terjesztésre megvásárolta tőle, s egy összegben kifizette neki a vételárat.

A Klapka-affért¹⁸ lezárva Petőfi háromheti szabadságot kapott, aminek letelével, 1849. május 28-án Szalontáról, azaz Arany Jánoséktól küldte el végleges lemondását őrnagyi rangjáról és kilépési szándékát a honvédségből.¹⁹ A lemondást június 28-án fogadták el,²⁰ azonban a költő már májusban, a szabadságolással elvesztette egyetlen biztos jövedelemforrását, katonatiszti fizetését. Május 27-ei levelében arra kérte Aranyt, árvereztesse el Bemtől kapott lovát:

HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, szerk. Kiss József és PÁNDI Pál, 2 kötet. (Budapest: Akadémiai, 1967²), 2:567–568, 571.

14 HATVANY, *Így élt Petőfi*, 2:571.

15 DIENES András, *Petőfi a szabadságharcban*, Irodalomtörténeti könyvtár 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), 490.

16 KISS József, „Előre! Egy jelszó irodalmi változatai Uhlandtól Petőfiig”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 93 (1989): 390–414, 402.

17 JÓKAI Mór, „Utolsó találkozásom Petőfivel”, *Magyar Nemzet*, 1900. jan. 7., 2; HATVANY, *Így élt Petőfi*, 2:689.

18 Erről bővebben lásd HERMANN Róbert, „Goromba tábornokok, goromba költő: A Bem–Vécsey- és a Klapka–Petőfi-affér”, in *Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, 122–187 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014).

19 PETŐFI Sándor, *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, kiad. V. NYILASSY Vilma és Kiss József, Petőfi Sándor összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), 143. A továbbiakban: PSÓM 5.

20 PAT, 3:145.

Légy jelen te is az árverésen s megmondhatod a vevőknek, hogy „az a ló Bem csatalova volt, ő adta Petőfinek s Petőfi most eladja, hogy árán kenyeret vegyen magának.” A pénzt vedd át s hozd föl Pestre.²¹

Ugyanezzel a fordulattal élt („pour pouvoir m’acheter du pain, qui me manqueroit absolument en perdant ma gage militaire”) Bemnek küldött, szintén Szalontán írott, francia nyelvű levelében, amelynek csak fogalmazvány-töredékét ismerjük.²² Hogy az árverés megtörtént-e, és a hadügyminisztériummal június 4-én Pestre települt Arany hozott-e magával ilyen pénzt Petőfinek, adatok híján nem tudjuk.

Petőfi egyetlen adatolható bevétele ekkor is az Emich-szerződésből származott, amely értelmében összes költeményeinek tervezett második kötetének verseit előre eladta a könyvkereskedőnek. Ez lehetővé tette, hogy újabb verseinek kéziratáért időnként fölvehessen némi honoráriumot. Egy ilyen pénzfölvételnek a nyugtatványát ismerjük ebből az időszakból:

A második kötet honorariumának második feléből az első száz pengő forintot fölvettem. Pest június 15. 1849. Petőfi Sándor²³

Nem csodálható, hogy a családfenntartás gondjaival szembenező költő – miután fiával és a dajkával Szalontáról Pestre érkezett – június elején új és újszerű vállalkozásba fogott, felújítván azt az ötletét, amelyet a *Csatadal* esetében követett, s amely annak idején nem sikerült.

Berecz Károly úgy emlékezett, hogy Csengery Antal, értesülve a költőtől 600 forintnyi adósságáról, Szemere Bertalan miniszterelnök-belügyminiszterhez fordult, hogy „mikor az egész haza örvend, az ország legnépszerűbb költője ne szenvedjen legalább szükségét!” A *honvéd* tehát – eszerint – Csengery ötletére készült volna. Berecz szerint Csengery a következőket mondta volna:

– Ezt a kormány sokezer példányban ki fogja nyomtatni, s a honvédek közt szétosztatja. Mit gondol ... hatszáz forint elég lesz érte?

Petőfi meg volt lepelve.

– Nem így értettem [ti. hogy drágán fogja adni] – mondá elfogódva.²⁴

21 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Szalonta, 1849. máj. 27., in PSÖM 7, 210.

22 Petőfi Sándor Bem Józsefnek, [Szalonta, 1849. május végén], in *uo.*, 210. A jegyzetek és a levél fordítása: *uo.*, 480–481.

23 PAT, 3:82.

24 BEREZ Károly, *A régi „Fiatal Magyarország”* (Budapest: [s. n.] 1898), 17–18; HATVANY, *Így élt Petőfi*, 2:698–699.

A kormány nevében példányszámot és összeget látatlanban megígérő Csengery és az elfogódott Petőfi szép történetével szemben azonban már 1869 óta publikus volt Petőfi Szemere Bertalanhoz intézett levelének fogalmazványa, amely másként adja elő a történeteket:

Tennap [a fogalmazvány datálatlan – Sz. M.] Csengeri és Kemény Zsigmondra bíztam, hogy beszéljenek Önnel egy, a hadseregnek szánt versem felől. A mint Csengeri szavaiból kivettem, a dolog azon múlt, hogy versemet nem hagytam ott. Ide melléklem tehát azt, de föltételem (mellyet nem tudom közlöttek-e Ön-nel a fenntisztelt urak?) megváltozott. Én versemet kinyomatom saját költségen, s Önt kérem a magam és felhívom a nemzet érdekében, hogy abból bizonyos mennyiségű példányokat rendeljen meg.²⁵

Petőfi kezdeményezésére vall az is, hogy a levél későbbi részében (szokott öntudatos módján) védekezik a *koldulás* vádja ellen.²⁶

A *honvéd* című költemény 1849. június 16. előtt röplapon jelent meg, 17 × 26 cm-es, álló formátumú aprónyomtatványként. Mindkét oldalán, „Lukács és Tsa” nyomdajelzés volt olvasható.²⁷ Június 16. mint *terminus ante quem* azért lehet határdátum, mert ezen a napon Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter már a példányok sorsáról intézkedett. A nem „buzdításul”, hanem csak „szellemi élvezetül” szolgáló költeményből a kormány – a belügyminisztérium irattárában fennmaradt tervezet szerint – összesen 24 000 példányt osztott szét, 4000 példányt juttatva az egyes hadtesteknek: Vécsey Károly (Temesvár), Bem József (Nagyszeben), Klapka György (Komárom), Kmety György (Veszprém), Dessewffy Arisztid (Eperjes), Tóth Ágoston (Verbász).²⁸ A fogalmazványban található papírdarabon egy arányosabb kiosztás tervezete is olvasható, a fenti sorrendben: 4000, 4000, 8000, 2000, 3000, 3000 példányról.²⁹

Érdekes, hogy a Görgei közvetlen parancsnoksága alatt álló I., II. és III. hadtest (Nagysándor József, Asbóth Lajos és Knezić Károly) nem szerepeltek a listán; Klapka azért kaphatott 8000 példányt, mert a VIII. hadtesten kívül a Poeltenberg Ernő vezette VII. hadtest is őalá tartozott.

25 Petőfi Sándor Szemere Bertalannak, [Pest, 1849. jún. első fele], in PSÖM 7, 211.

26 Ferenczi a levél alapján kétségbe vonta Berecz szavahihetőségét, ám Csengery kezdeményező szerepét átvette, noha ezt Petőfi levélfogalmazványa nem teszi kétségtelenné: FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, 3 köt. (Budapest: Franklin-Társulat, 1896), 3:351.

27 Fennmaradt példányai: PIM Any 61.61. és 78.2. (az utóbbi körülvágot példány), OSZK Fond VII/51.

28 Pat, 3:144–145

29 Uo., 3:271.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány volt Petőfi tulajdonában, s az 1850. februári jegyzőkönyv szerint a hagyatékában foglalták le, a lista 144. tételének részeként: „Ein grosser Korb mit revolutionären Gedichten und Tagebuch, gedr[uckt]. v[on]. Petőfi Sándor.”³⁰ Ezeket utóbb Szendrey Júlia visszakapta, az ő tulajdonából kerültek Petőfi Zoltán, majd Petőfi István birtokába, és onnan közgyűjteménybe.³¹ A röplap megjelenését Endrődi Sándor 1849. június elejére tette,³² azonban a keletkezés- és fogadtatástörténet adatai ezt a dátumot cáfolják, illetve szükségessé teszik némi korrekcióját.

A röplapon megjelent versről fontos információt jelent a *Respublica* című lap egyik jegyzete, amely minden bizonnyal a szerkesztő, Erdélyi János tollából származik. Erdélyi itt röviden reagált arra az új létmódra is, amelyet egy költemény agitatív propagandaként való felhasználása jelent:

A márciusi forradalom óta zökkenést szenvedett az irodalom sokképen. A költészet mutatott még eddig legtöbb életet egyes lapokban[,] most pedig azt módot vették fel a költők[,] hogy egyes verseket nyomtatnak s szórnak ki a közönségbe, villanyozni a közönséget. Ilyen az itt következő vers is. – Szemere látván, minő jó hatása volt a h u s z á r r ó l írt cikkének, mely Mizkolcon [!] jelent meg, e versből 25 ezer példányt vásárolt meg, a honvédek közt kiosztás végett. E vers meg fogja tenni hatását a legszebb névnek dicsőítésével azoknál, kiket épen illet. Az ő hadi vitézségök már is a nemzet becsülete, s a mivelt világ dicsérete.³³

Petőfi a vers eladásának és népszerűvé tételének másik módozatát is megpróbálta, s alighanem szinte azonnal a megjelenés után. A kormányzati terjesztés mellett ugyanis már június 18-án levelet írt Telegdy Lajos debreceni könyvkereskedőnek, aki éppen populáris kiadványairól volt nevezetes, s Arany János majdan tárgyalandó ponyvafüzetének is a kiadója volt, s felajánlotta neki a vers kinyomtatott példányainak fönmaradó darabjait:

Itt küldök Önnek 5,000 azaz ötezer példányt „a honvéd” című versemből. Nyerekedjék rajta s gazdagodjék meg ára enormis! három váltó krajcár, a mint rá is van nyomva. Adom önnek 25 percent nyereségre; ha mind elfogy, küldje meg a pénzt, s akkor új példányokkal szolgállok. Ha július 1^{ig} megküldi ön az árát, ugy

30 PSÖM 5, 256.

31 Vö. még MEZŐSI Károly, „A Karaffa-dramatöredék”, in MEZŐSI Károly, *Közelebb Petőfihez* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1972), 367–368.

32 ENDRŐDI, *Petőfi...*, 533.

33 *Respublica*, 1849. jún. 24., 25. Vö. ENDRŐDI, *Petőfi...*, 535.

50 percentet kap, azaz fele áraban veszi. A kormány 25.000 példányt vett meg belőle a hadsereg számára.³⁴

Telegdy pedig alighanem vállalkozott a terjesztésre, hiszen a *Martzius Tizenötödike* egyik hirdetéséből erre következtethetünk, s innen megtudhatjuk a példányok árát is (ez persze megegyezik azzal, amit a röplapon is olvashatunk, s ami Petőfi Telegdynek is megírt). Amúgy ez a hirdetés Emich Gusztávot is megnevezte terjesztőként, de Emichnek e tárgyban nem ismerünk levelet Petőfítől, könnyen lehet, hogy a költő vele szóban állapodott meg:

Megjelent s Pesten Emich Gusztáv, Debreczenben Telegdi könyvárusoknál kapható: A HONVÉD, költemény; írta Petőfi Sándor. Ára 3 kr[ajcár]. váltóban.³⁵

2.

Petőfinek a popularitást ilyen formában, nem teoretikusan, hanem a könyvkiadói gyakorlatba átültetett módon megvalósító törekvései párhuzamosak voltak Arany hasonló kísérleteivel, így adódik a következtetés, hogy ezeket a jelenséget ne tekintsük egymástól függetlennek, hanem Arany és Petőfi közös, egyeztetett elképzeléseinek a következményeit lássuk bennük. Ilyen módon mindez az „irodalmi népiesség”-ként leírt folyamat sajátos, gyakorlati, médiatörténeti szempontból értelmezhető leágazásaként is felfogható. S ennek a a kezdetei már Petőfi és Arany első levélváltásaiban benne voltak, hiszen kettejük barátsága – szokatlan módon – nem személyes ismeretséggel, hanem Petőfi Aranyt felkereső, a *Toldit* ünneplő levelével és versével kezdődött, s erre Arany már rögtön olyan módon válaszolt, amely irodalompolitikai és esztétikai kérdések firtatását kínálta föl a címzettnek.³⁶ Maga a kapcsolat az irodalompolitikai nézetazonosság levelekben kifejtett megállapításával kezdődött, s ez fejlődött át aztán személyes rokonszenve, amelyet Petőfi szalontai látogatása és tíz napos ott tartózkodása mélyített el komoly személyes barátsággá. Persze a szóbeli beszélgetésekről semmit nem tudunk, hiszen ezek nincsenek dokumentálva (szerencsére legalább a levelek rendelkezésünkre állnak), így a részletek és árnyalatok nagyobbik része

34 Petőfi Sándor Telegdy Lajosnak, Pest, 1849. jún. 18., in PSÖM 7, 211–212.

35 *Martzius Tizenötödike*, 1849. jún. 22., 220; a hirdetések között lásd még PAT, 1:319. A kiadványt hirdette még: *Respublica*, 1849. jún. 24., 28. A másodközléssel egyidőben a röplapkiadás hirdetése (július 8-ig még nyolcszor megismételve: PAT, 1:319.).

36 Ennek a helyzetnek a részletesebb értelmezésére lásd SZILÁGYI Márton, „Az utolsó magyar”: *Arany János élete és költészete*, Osiris irodalomtörténet: Monográfiák (Budapest: Osiris, 2023), 124–135.

is ismeretlen. Annyi azonban bizonyos, hogy 1848-ban és 1849-ben több olyan mozzanat is megfigyelhető, amely a popularitás kapcsán párhuzamosnak mutatkozik Petőfi és Arany pályáján, s ez aligha tekinthető véletlennek.

1848-ban Petőfi már az első adandó alkalommal rá akarta venni Aranyt egy néplap szerkesztésére. Pest városának és Pest megyének a Rendre Ügyelő Választmánya már áprilisban azt tervezte, hogy kiad egy néplapot, amely a tömegeket tájékoztatni tudná a kormány intézkedéseiről, ezért létrehozta egy alváltmányt, amely ugyan nem ülésezett, de háttérmegbeszéléseket folytatott. Ennek a testületnek pedig Petőfi is a tagja volt, így beavatottként tájékozathatta Aranyt:

Landerer néplapot fog kiadni, már előlegesen, hirdetés előtt is van 4,500 előfizető rá. A tervkészítésre választmány van kine[ve]zve, mellynek én is tagja vagyok, s én azt nyilatkoztattam, hogy a szerkes[z]tésre te kivüled senkit sem tartok alkalmasnak. Én elvállaltam volna, de már szerződésem van az Életképekhez Jókai mellé. Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést, úgy hogy feljőj lakni Pestre. Ha például biztosítának valami öt évre mintegy 2000 pengő fizetéssel évenként? mi? tüstént irj, a föltételeket magad fogod legjobban tudni, több kell-e vagy kevesebb. Te Jankó, a lenne ám még az élet, ha feljőnél! gyere föl, az isten áldjon meg.³⁷

Petőfi ekkor meglátta lehetőséget arra, hogy Aranyt nemcsak a szerkesztővé válását segítheti elő, s ezáltal az irodalmi nyilvánosság új szereplőjévé avathatja, hanem életformaváltásra is ösztönözheti: kiragadhatja vidéki jegyzői hivatalából, s Pestre csábíthatja. Arany szerkesztői alkalmasságát persze ekkor még semmi más nem garantálhatta, mint Petőfi rokonszenve s határtalan bizalma, valamint a köztük meglévő szemléleti és ízlésbeli azonosság, hiszen Arany ezen a pályán még soha nem próbálta ki magát. Mellesleg az is méltó a figyelemre, Petőfi mennyire nem kapott az alkalmon, hogy egy néplapot szerkeszthesse, hanem ezt Aranyra hagyta volna, s a maga számára fontosabbnak ítélte a Jókaival közös munkát az Életképeknél, amely a korábban tervezett nemzedéki irodalmi orgánium volt.³⁸

Arany érdeklődéssel, de óvatosan reagált. Konkrét anyagi és szervezésbeli kérdéseket fogalmazott meg, s noha nem vetette el, hogy hajlandó lenne kilépni szalontai hivatalából, láthatólag bizonytalannak látta egyelőre a vállalkozás hát-

37 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1848. ápr. 18., in ARANY János, *Levelezése (1828–1851)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, Arany János összes művei 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 198. A továbbiakban: AJÖM XV.

38 Erről bővebben lásd SZILÁGYI Márton, *A Tizek Társasága nemzedéki szerveződése*, megjelenés előtt.

terét. Azt viszont kifejtette, hogy egy néplap létesítésének látná értelmét, persze akkor, ha az nem tisztán politikai karakterű akarna lenni:

De ha a szépirodalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint concurrálok, mert régi kedvencz eszmém költői hatást gyakorolni a népre, s ezt illy úton tettem csak legczélszerűbben és sükeresebben. S a ki a népet ismeri, tudni fogja, hogy nála a mennyit az értelemhez, megannyit az érzelemhez kell szólni, ha az ember sükert óhajt. Emelni a népet az irodalomban lassan lassan, nem olly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni ez lenne elemem. Hiába irunk mi népverset az Életképekbe, hiába adunk ki pengő forintos Toldikat stb, a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó – hihetően nagyon elterjedendő – lapjába irnánk, az nem lenne sárbadobott gyöngy. Ez véleményem a néplapról.³⁹

Végül a *Nép Barátja* – Arany húzódozása, majd végleges elhúzódozása miatt – Vas Gereben szerkesztésében, Arany társszerkesztői közreműködésével indult el. Ez pedig azt jelentette, hogy noha Arany neve rajta volt a számokon, valódi szerepe inkább a főmunkatárséra emlékeztetett, hiszen Szalontáról nem is tudott volna érdemi szerkesztői munkát végezni. Mindenesetre saját írásaival jelen volt a lapban, egészen addig, amíg végleg meg nem szüntette a *Nép Barátjában* való publikálást. Ez pedig arra mutat, hogy egészében elégedetlen lett a népiességnek azzal az irányával, amelyet Vas Gereben a lapban megvalósított.⁴⁰

Ha ezeket a műveket nézzük önmagában, akkor mindenképpen feltűnő, hogy Arany költői életművében ekkor bukkannak föl olyan, nyíltan vagy rejtettebb formában agitatív verses szövegek, amelyek sokkal közvetlenebb hatásmechanizmus és egyszerűbb poétikai hatáseffektusok révén kívánták befolyásolni az olvasót. S ezek a szövegek nem kizárólag a *Nép Barátjában* megjelent írásokban fedezhetők fel, hanem valóban Arany új – nem túl sokáig tartó – költői korszakának a termékei. Ezt jól mutatja az ez idő tájt, de az *Életképekben* publikált *Magyar nemzetőr dala*. Ezt a verset ugyanis más, ekkor létrejött orgánumok is átvették, s újraközölték, olykor névtelenül, s ezzel el is fedve Arany szerzőségét. Ezeket a szövegeket általában az Arany-kánon peremén elhelyezkedő, kevés figyelemre érdemesíthető művekként kezelte a szakirodalom, s ebben nyilván szerepet játszott az is, hogy 1849 után maga Arany sem igyekezett beilleszteni őket saját életművébe. Fölértékelésükre Barta János tett kísérletet 1953-as könyvében, ám mivel érvei s az ezek mögött meghúzódozó megfontolások sem poétikai vagy esztétikai gyökerűek voltak (sokkal inkább ideológiaiak), tartós hatást ez

39 Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1848. ápr. 22., in AJÖM XV, 201.

40 Erről bővebben SZILÁGYI, „Az utolsó magyar”..., 194–205.

nem tudott elérni az értelmezés-történetben. Annak ellenére sem, hogy a lényeg-
get illetően, leíró szinten volt igazság Barta megállapításaiban:

Verseinek egyrésze igazi katonaköltészet: toborzó, riadó, csatadal: a harci bátorság és helytállás költészete. Említettük már a *Nemzetőr-dalt*, méltán sorakozik hozzá a többi: az *Egy életünk, egy halálunk* (Petőfiből vett jeligével), a *Lóra!..., Haj, ne hátra, haj, előre...* [...] E versek agitatív erejét növeli a népdalmotívumok felhasználása és az évszázados függetlenségi mozgalmak eszméinek újraélesztése.⁴¹

Arany 1849 közepén kísérletezett azzal először, hogy ponyván ad ki verseket. Tehát míg Petőfi röplapokkal próbálta elérni a nagyobb tömeghatást, és ilyen módon kívánt külön jövedelemre szert tenni, Arany ugyanezt a célt a ponyva birtokba vétele révén vélte elérni. A modell mindazonáltal hasonló volt: Arany maga adta ki a füzetet, s nyilván maga is állta a nyomdászamlát, majd ezután próbálta meg a terjesztéshez igénybe venni a kormányzati támogatást. A *sabadság zengő hárfája* Debrecenben jelent meg, Telegdy Lajosnál.⁴² A kötet pontos megjelenését egyelőre nem lehet behatárolni. Arany számára Petőfi kezdeményezése mintául szolgálhatott, hogy mintegy hivatalossá tegye a tömeghatásra törekvő agitatív költészetet, mindazonáltal úgy, hogy az ne megrendelés legyen, hanem a költő kezdeményezésére központi pénzből támogassák az ilyen jellegű irodalmat előállítani képes szerzőket. Ez persze csak feltevés, de Petőfi és Arany szoros baráti kapcsolatát ismerve nehezen képzelhető el, hogy erről a tervről Arany ne értesült volna.

Még inkább így volt Petőfi későbbi kísérlete esetében, amely viszont több értelemben is párhuzamosan zajlott le Arany próbálkozásával, sőt, még az ügyben előkerülő debreceni nyomdász személye is összeköti e két esetet. Petőfi *A honvéd* című vers 1849. június 16. előtt jelent meg röplapon, s keletkezésének előtörténete is éppen Szalontához kapcsolódik, tehát Aranynak mindenképpen tudnia kellett róla. Hiszen Petőfi – ahogy ezt már említettem – május 28-án éppen Szalontáról, Aranyék vendégeként küldte el végleges lemondását őrnagyi rangjáról.⁴³

Ami bizonyos: Arany arról a tervéről, hogy nagy példányszámban, olcsón kiadható, a népnek szóló verseket fog írni, azaz a ponyva lehetőségeit használja ki ugyanennek a debreceni nyomdásznak, Telegdy Lajosnak a segítségével, egy 1849. május 28-ai, feleségéhez írott levelében számolt be. A levél elveszett, de néhány részletét a kritikai kiadás – Voinovich Géza monográfiájának idézete révén – rekonstruálta:

41 BARTA János, *Arany János*, Nagy magyar írók (Budapest: Művelt Nép, 1953), 70–71.

42 ARANY János, *Sabadság zengő hárfája* (Debrecenben: Telegdy Lajosnál, 1849).

43 PSÖM 5, 143.

Miután a művelt publicumnak most írni nem lehet, ími fogok a népnek, istóriákat. Telegdi biztat, hogy ennek az anyagi haszna is meglesz, ő roppant publicumot tud neki teremteni és a sok fillérből vagy krajczárból majd néhány forint is összegyűl. Azt mondja, van olyan garasos históriája, a miből *százhatvanezer* példányt adott el! Im itt a publicum.⁴⁴

Hogy ekkor megjelent-e már Arany ponyvafüzete, nem tudjuk. Czóbel Ernő szerint: „A megjelenés ideje nyilván arra a tíz napra esik, melyet Arany, hivatalba lépéstől a kormány Pestre költözéséig Debrecenben töltött: 1849 május 24. és június 5. közé.”⁴⁵ Ez elképzelhető. Az azonban biztos, hogy az első füzet június 16-án már készen volt. Azaz Arany – feltűnő módon – ugyanúgy járhatott el, mint Petőfi: saját költségén kinyomatta a ponyvafüzetet, s utána ennek segítségével és referenciájával próbált meg állami támogatást szerezni. Ezen a napon Arany Szemere Bertalan belügyminiszterhez intézett egy levelet, s emellé mellékelte ezt a kiadványt s három, még kiadatlan versét is. A Szemere Bertalannak szóló felajánlás azt tartalmazta, Arany már elkezdett „a vásári nagy közönség számára verseket félivenként, az ide mellékelte alakban kiadni”; a következő darabba szánt verseket mellékelte, s ezeknek a terjesztéséhez kér „álladalmi” támogatást.⁴⁶ A gesztus alighanem úgy értelmezhető, hogy Arany azokat a verseket küldte el Szemerének, amelyek szándéka szerint a következő ponyvakiadványa anyagát alkották volna – ám ez fölveti azt a kérdést, vajon létrejött-e *A szabadság zengő hárfája* című kötet második darabja? Voinovich Géza a tőle gondozott kritikai kiadásban határozottan nyilatkozott arról, mi volt ebben a második füzetben, a *[Beállottam...]* kezdetű versről szólván: „A vers után *Rákócziné* következik, az után *Rásüt az esthajnal...*”⁴⁷ Láthatólag ez a három vers nem azonos

44 Arany János Arany Jánosné Ercsey Juliannának, [Debrecen], [1849] máj. 28., in AJÖM XV, 256.

45 Czóbel Ernő, „Arany János tervezett néplapja, a »Népszabadság«, *Irodalomtörténet* 6 (1917): 479–489, 479.

46 Az irategyüttes közlését és korábbi, sajátos szakirodalmi jelenlétének bemutatását bővebben lásd SZILÁGYI Márton, „Egy többször elfelejtett (s újralfelfedezett) Arany-levél és versmellékletei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 205–216. A levél szövege: uo., 210–211. A Horváth Lajos gyűjteményében megőrzött (s ma is közgyűjteményben lévő) iratanyag ismeretét bizonyítja ífj. Ábrányi Kornél cikke, amely bizonyosan a kéziratok ismeretében adott hírt a Szemere Bertalannak címzett levélről és a versmelléletekről: Ífj. ÁBRÁNYI Kornél, „Arany János kiadatlan költeményei: Horváth Lajos megőrzött kincseiből”, I. folytatás, *Pesti Napló*, 1883. szept. 2., reggeli kiadás, [1.]; II. folytatás, 1883. szept. 8., reggeli kiadás, [1.]; III. folytatás, 1883. szept. 16., reggeli kiadás, [1.]. Czóbel Ernő 1913-ban – a korábbi szakirodalmi hagyomány alapján – úgy vélte, ehhez a levélhez Arany a ponyvafüzet két füzetét is csatolta: CZÓBEL Ernő, „Arany János ismeretlen verse”, *Világ*, 1913. ápr. 13., 11–12. Az adat: 12. Ez azonban nem igaz, csak az első, valóban megjelent kiadványt mellékelte.

47 ARANY János, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 425. A továbbiakban: AJÖM I.

azzal, amit Arany Szemerének küldött, csak a *[Rásüt az esthajnal...]* szerepelt a küldeményben. Az is gyanús, hogy Voinovich itt a *Rákócziné* második megjelenését is ebben a kiadványban tételezi, viszont a *Rákócziné* jegyzeteiben a közvetkezőt állítja: „Másodsor: *A szabadság zengő hárfája*. A magyar fiatalságnak Arany János, Debrecenben, Telegdi Lajosnál, 1849.”⁴⁸ Vagyis a ponyvakiadvány első, s igazolhatóan megjelent első füzetét adja meg a szöveg lelőhelyeként, ahol viszont a vers *nem* jelent meg. Persze elképzelhető, hogy Voinovich birtokában lehetett egy olyan kiadványnak, amely aztán megsemmisült az Arany-hagyatékkal együtt a bombatalálatban.

Annyi bizonyos, hogy Arany László apja *Hátrahagyott prózai dolgozatai* című, 1889-ben megjelent kötetének jegyzetében azt írta: „két füzetke jelent meg (legalább eddig többnek nem akadtam nyomára”; s a második kötetről azt állítja, erről „az irodalomban eddig tudtommal nem volt szó s én ennek átengedését Szilády Áronnak köszönöm”.⁴⁹ Az Arany Lászlótól itt megadott tartalom pedig pontosan megegyezik Voinovich adataival. Tehát Voinovich vagy Arany László ezen jegyzetéből indult ki, vagy valóban birtokába került a korábban Arany László tulajdonában lévő, rejtélyes kiadvány (amelyet ezek szerint Arany László az egykori nagykőrösi iskolatárstól, a későbbi jeles irodalomtörténész-től, Szilády Árontól szerzett meg). Ez az egyetlen komoly, valóban mérlegelendő adat a második ponyvanyomtatvány létre – ám ha hitelesnek fogadjuk is el Arany László állítását, akkor is tény, hogy sem 1945 előtt, sem azóta senki más nem volt, aki látta volna és leírta volna ezt a bizonyos második füzetet. A kritikai kiadás munkálatai során sem került elő sehonnan ez a kiadvány, ahol egyáltalán utalás van rá, az közvetve vagy közvetlenül idézet Voinovichtól (az egyetlen kivétel Czóbel Ernő 1913-as cikke, amely már jóval Voinovich monográfiája előtt tartalmazta ezt az adatot, igaz, tévesen, hiszen azt állította, Arany ezt is mellékelte a Szemeréhez intézett folyamodó leveléhez).⁵⁰

Az állítólag itt olvasható versszövegek tehát nem állnak rendelkezésünkre. Pontosabban: csak más, későbbi vagy éppen párhuzamos forrásból ismertek ezek a művek. A *[Beállottam...]* ugyan csak Arany műveinek 1894-es összkiadásában jelent meg bizonyosan, a *Rákócziné* viszont napvilágot látott az *Életképek* 1848-as évfolyamában.⁵¹ Ezek az adatok pedig még inkább növelik a bizonytalanságot. Hiszen Aranyt nem jellemezte az, hogy a ponyvát másodközlésre használta, s arra sem ismerünk példát, hogy egy, ponyván már kiadott művét közölte volna egy olyan, számára fontos orgánumban, mint a Petőfi szerkesztette *Életképek*ben. Tehát

48 Uo., 420.

49 Erre felhívta a figyelmet: Kőrösi Imre, „Az utolsó előtti magyar”, *Mozgó Világ* 49, 11 (2023): 105–109, 107.

50 Vö. Czóbel, „Arany János ismeretlen verse”.

51 *Életképek*, 1848. aug. 20., 241–242.

az, hogy a *Rákócziné* megjelent e folyóiratban, már önmagában szokatlan lenne, vagy éppen kifejezetten ellenérvként használható arra, hogy a vers publikálására feltételezzünk egy ponyvafüzetet is. Még talányosabb a [*Rásüt az esthajnal...*] esete. E vers első ízben ilyen címmel jelent meg ugyanis a *Szegedi Hirlapban: Mutatvány a ponyvairodalomnak Arany Jánostól készített legujabb termékeiből*.⁵² Kérdés, hogyan értelmezhetjük ezt a címadást. Mivel Voinovich a tőle készített kritikai kiadásban föltételezett egy korábbi ponyvanyomtatványt, ezért vélhette úgy, a *Szegedi Hirlap* innen „átvette” a verset közlésre.⁵³ Pogány Péter – kapcsolódva Voinovich állításához, de hozzá képest új forrást nem mozgósítva ehhez a kérdéshez – úgy gondolta, a címben szereplő „legujabb” jelző egyértelműen azt bizonyítja, hogy ez a vers már egy második versfüzetből átvett szöveg.⁵⁴ Ez a vélekedés azonban nem teljesen meggyőző, hiszen a jelző utalhat egyszerűen csak arra is, hogy a lap eddig közöletlen, új szöveget hoz egy ismert szerzőtől. Viszont ha igaz az a sejtés, hogy nem létezett olyan ponyvafüzet, amelyben a vers megjelent volna, akkor ez a mű első publikálása. Ebben az esetben föl kell tételeznünk, hogy a szöveg megjelenéséhez a lapnak szüksége volt Arany kéziratára, s ez pedig valamiféle kapcsolatra utal a költő és a szerkesztők között. A kérdést nem lehet egyértelműen eldönteni, filológiai adatok hiányában. Voinovich kijelentései pedig olyan ellentmondásosak, hogy azok önmagukban is kételyt ébreszthetnek. Ezért aztán az új kritikai kiadás inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy – fönntartván persze a kétely lehetőségét – nem tekinti bizonyítottnak Arany második ponyvafüzetének a létét.⁵⁵

A magyar ponyvák jeles kutatója, Pogány Péter viszont olyannyira nem kételkedett Voinovich szavaiban, hogy noha rögzítette, a második füzet nem található („ma lappang”), Voinovich nyomán mégis rekonstruálta a tartalmát, s hiteles forrásként beiktatta szöveggyűjteményébe.⁵⁶ S ezzel talán még növelte is a zavart. Pogány szerint ugyanis ilyenformán Aranynak három (!) füzete is volt 1849-ben, ebből kettő megjelent, egyet pedig a költő csak tervezett, de nem tudott megjelentetni ekkor. Az első a valóban meglévő, fönntmaradt füzet két verset tartalmazott: [*Haj, ne hátra, haj előre...*], *Rózsa Sándor*. A második anyaga Pogány szerint (bár ez természetesen Voinovichtól átvett állításokra épül): [*Beállottam...*], *Rákócziné*, [*Rásüt az esthajnal...*]. A harmadik pedig azt a két verset foglalta volna magába, amelyet Arany az „ajánlkozási irat”-hoz mellé-

52 *Szegedi Hirlap*, 1849. jún. 9., [1].

53 AJÖM I, 425.

54 POGÁNY Péter, kiad., *Riadj magyar!: 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái*, Magyar hírmondó (Budapest: Magvető, 1983), 628.

55 Kritikai kiadás: ARANY János, *Kisebb költemények I*, kiad. SZILÁGYI Márton, Arany János munkái (Budapest: Universitas–HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023).

56 POGÁNY, *Riadj magyar!*, 442–455.

kelt: [Én vagyok az anyám átka...], [Van-e olyan...].⁵⁷ Pogány láthatólag ismer- te a Szemeréhez intézett levelet és a mellékleteket (ahogyan meg is adja, egy olyan xerox-másolatból, amelyet az OSZK őriz),⁵⁸ de abban tévedett, amikor úgy vélte: Arany két verset mellékel a leveléhez (elképzelhető, hogy a tőle felhasz- nált másolat nem volt teljes, az eredetit pedig Pogány nem kereste vissza). Az, hogy következetesen igazodni kívánt Voinovich önellentmondó kijelentéseivel, olyan megoldásokra kényszerítette, amelyek még csak logikusnak sem voltak mondhatók, textológiai értelemben meg végképp nem szolgálhattak volna ki- indulásul. (Az, hogy Pogány a Voinovich-féle Arany-kritikaiból visszamenőle- gesen megpróbált rekonstruálni egy olyan szövegforrást, amelynek a léte nincs megfelelőképpen bizonyítva, sajnos védhetetlen eljárás.) Egyébként Voinovich szavahihetősége ellen szól, hogy 1929-es monográfiájában (ekkor még együtt volt az Arany-hagyaték) mást állított ennek a kiadványnak a tartalmáról és stá- tuszáról: szerinte Arany a Szemeréhez írott levél „[m]ellé tette második füzetét s két új versét is, kéziratban, a »Van-e olyan hamvába holt« s »Én vagyok az anyám átka« kezdetűeket”.⁵⁹ Ezt a kijelentését megismételte a kritikai kiadásban is: „Mellékelve volt a beadványhoz *A szabadság zengő hárfája* 1. és 2. füzete, két vers pedig kéziratban: *Én vagyok az anyám átka...* meg *Van-e olyan...*”⁶⁰ Márpedig ez az állítás tételesen cáfolható a ma is hozzáférhető kézirat alapján: Arany *A szabadság zengő hárfája* első füzetét csatolta a levélhez, s három verset, az említett kettő mellett még a [Rásüt az esthajnal...] kezdetűt.⁶¹

Ami azonban kétségtelen: a ponyvakiadvány első füzete bizonyosan megje- lent. Arany szerzőként való megjelenése a ponyván a költői pálya azon jelenségei közé illeszkedett szervesen, hogy az irodalmi élet nyilvánosságába csak néhány éve bekapcsolódó költő 1848-tól nem csupán saját korábbi, bejáratos publiká- ciós fórumain (*Pesti Divatlap*, *Életképek*, *Hazánk*) kívánt jelen lenni, hanem agi- tatív verseit sokkal szélesebb, nagyobb tömeghatást ígérő és „népies”-nek szánt orgánumokban tette közzé. Már a *Nép Barátja* szerkesztésének az elvállalása is ebbe az irányba mutatott, s még inkább az, hogy mind verseivel, mind újságcik- keivel egy ideig folyamatosan e lap hasábjain működött. Ám ebben a rövid pe- riódusban publikált például a Bangó Petó nevéhez kötődő *Arad* című lapban,⁶²

57 Uo., 627–632.

58 Uo., 628.

59 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, kiad. TÖRÖK Lajos (Budapest: Universita- MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019), 149.

60 AJÖM I, 425.

61 Vö. SZILÁGYI, „Egy többször elfelejtett...”.

62 Ez az *Erdély* c. vers volt. Megjelent: *Arad*, 1848. dec. 16., 186. A nehezen hozzáférhető (Buda- pesten nem, csak Debrecenben található) számhoz Gönczy Monika segítségével tudtam hoz- zájutni.

valamint az Erdélyi János szerkesztette, 1849-ben indult *Respublica* hasábjain is,⁶³ s elkezdődött verseinek az átvétele különböző alkalmi kiadványokba, azaz megindult műveinek a közköltészeti tulajdonba vétele (ennek a legszebb példája a *Magyar nemzetőr dala* volt, amelyet az *Életképek*ben történt publikálása után nem sokkal már anonym módon, *Szabolcsi nemzetőr dala* címen adtak ki újra).⁶⁴ Arannyal először történt ez meg a pályája során, s ráadásul nem is epikus műveivel (mint például a *Toldival*), hanem lírai verseivel.⁶⁵

A Szemerének való ajánlkozást nem kísérte közvetlen siker, Arany nem kapott állami támogatást versei ponyvakiadásához. Ám a jelentkezésnek azért lett hatása. Czóbel Ernő szerint ez alapozhatta meg azt a tervet, hogy a kormány támogatásával meginduló új lap, amely a *Népszabadság* címet kapta volna, Arany és Gondol Dániel szerkesztésében induljon meg.⁶⁶ Erről június 20-án hírt adott az Erdélyi Jánostól szerkesztett *Respublica* című lap, egy viszonylag hosszú cikkben:

Arany János és Gondol Dániel, több társakkal egyesülve Népi lapot fognak kiadni hir szerint. Mi örülünk e vállalaton, s ohajtjuk a kormány részvétét is íranta, mert igazán hiával vagyunk oly népi lapnak, mely komolyan és épületesen, ne csak elménczkedve, hanem alaposan, ne csak mulattatólag hanem tanítva is szóljon a néphez, a mi atyánkfiaihoz, kiket az evangeliomi mester tanai foglaltak el eddig, most pedig a politikai evangeliomnak el kell foglalni minden gondolataikkal együtt. A nép nem gyermek. Ő megérti a jó szót. Neki nem kell csevegés, vagy épen fecsegés. Az írók humorát alig élvezheti, mivel ő minden írónál gazdagabb humorban, ha kell. Ha törvényeket, eme politikai tizparancsolatot akarunk vele felfogatni, megkivánja hozzá amaz ünnepélyes hangot, mely hagyományosan maradt reá azin időből, mikor tanulá gyermekkorában Jehova megjelenését a sinai hegyen, adván törvényt az ő népének. Az örökös irói elménczkedés, viczkádozás kedélyt ront a népben s hitet gyöngít a szent iránt. Neki az csak komázás, figurázás. Azok a „kend” „kegyelmed” féle megszólítások bárminő mosolygó szavak „Tancsics”nak, még nem népszerűség. Franklin effélen soha nem disputált; nem tartott különösen philologiai leczkét; mégis jól irt

63 Ez az *April 14-e* c. vers volt. Megjelent: *Respublica*, 1849. jún. 21., 15–16. Erdélyi Jánosnak a lapban betöltött szerepéről lásd T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János (1814–1868)*, Magyarok emlékezete (Pozsony: Kalligram, 2015), 250–251.

64 A Vahot Imre szerkesztette *Nemzetőr* közölte ilyen módon: *Nemzetőr*, 1848. júl. 23., 53.

65 A *Magyar nemzetőr dala* korai folklorizálódásának problémáiról lásd bővebben: SZILÁGYI Márton, „Arany János *Nemzetőr-dalának* folklorizációjához”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 9, szerk. Csörsz Rumen István, 279–289 (Budapest: Reciti, 2021). Lásd még SZILÁGYI Márton, „Arany János *Nemzetőr-dalának* kontextusai”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 8, szerk. Csörsz Rumen István, 425–436 (Budapest: Reciti, 2020).

66 Ezt az elgondolását már 1913-as cikkében megfogalmazta: CZÓBEL, „Arany János ismeretlen verse”, 11.

a nép számára. A mi népiróink megtarkázták nyelvöket egy két közmondással, s azt hitték, jól van. Pedig nem volt jól. – Mi örülünk, ha minél előbb találkozik író, ki magát a nép felfogásához illő egyszerűségig ki tudta mívelni.⁶⁷

Elképzelhető, hogy ezzel függött össze az, hogy Arany a *Respublicában* is publikált egy verset (*April 14-e*).⁶⁸ Erdélyinek a tervezett új néplapról szóló cikke nyomán polémia alakult ki a *Respublica* és az Erdélyire sértetten reagáló Vas Gereben között.⁶⁹ Mivel ez a nyilvánosság előtt játszódott le, s Arany tartott tőle, hogy ezt otthon maradt felesége is láthatja, igyekezett megnyugtatni Ercsey Juliannát egy Debrecenből írott levélben, amely csak töredékesen ismeretes, s eredeti kézirata elpusztult 1945-ben:

az ilyet kutyába sem kell venni, első lépés a szerkesztőségben. – Keresd meg azt a levelét Gerebennek, amit a télen írt, s amiben szűk időről panaszkodik és felszólít, hogy írjak neki *ingyen*; és küldd fel. Akkor már a kormánytól 5000 pengő forint volt a markában. Ha nem fér tőlem, majd lefőzöm. – – Az én ujságom a *Közlöny* mellett – és különben is – kormányi költségen fog megjelenni, én és leendő dolgozó társaim készpénz fizetést kapunk.⁷⁰

Amikor a kormány hivatalos lapjában, a *Közlönyben* a Szemerétől kinevezett új főszerkesztő, Emódi Dániel összefoglalta a programját, az utolsó pontban erről a szándékról is megemlékezett:

Gondoskodott a' kormány, hogy a' Közlöny mellett hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön egy néplap is jelenjen meg Arany János és Gondol Dániel által szerkesztve. Czime: „Népszabadság”[.] Programja az első számban megjelenend.⁷¹

67 *Respublica*, 1849. jún. 20., 11.

68 Voinovich ezt az összefüggést sejteti: VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 151–152.

69 Vas Gereben alighanem arra a rövid felsorolásra reagált sértődötten, amely az 1849-ben létező, s magukat hirdető lapokat sorolta föl: *Respublica*, 1849. jún. 17., 3. Vas Gereben cikkére Erdélyi reakciója mindössze egy megsemmisítő hatású, lekezelő lábjegyzet volt: „Azon invectivák mellett, melyeket alulirt ellen kapkod össze haragjában V. G. a tegnapielőtti »Marczius« hasábján, igen jellemző azaz [alighanem sajtóhiba „amaz” helyett – Sz. M.] őszinteség, melylyel maga magát tetőtül talpig ledicséri. Meghajlok ez őszinteség előtt! Jó ember! sárral mossa magát. – Erdélyi”. *Respublica*, 1849. jún. 22., 19. A kialakuló konfliktusról Erdélyi és Vas Gereben lapja között: CZÓBEL, *Arany János életrajza*, 481–483.

70 Arany János Arany Jánosné Ercsey Juliannának, [Pest, 1849.] jún. 23., in AJÖM XV, 258–259. A levél szövegének töredékét Voinovich monográfiája őrizte meg: VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 152.

71 *Közlöny*, 1849. jún. 30., 542.

Ezt a híradást aztán megismételte a *Respublica* is.⁷²

A lap ugyan meg sem tudott indulni, de tervezésének a története, s ebben Arany szerepe több szempontból is érdekes. Nem ismerjük Szemere döntésének a hátterét, hogy miért Aranyban látta volna egy új, a kormány támogatta néplap megfelelő szerkesztőjét: a sajtótörténeti kézikönyvben Kosáry Domokos úgy vélte, Arany „csakugyan kitűnő szerkesztési elveivel Szemere is megismerkedhetett”.⁷³ Nem világos, hogy Kosáry mire is gondolt: ilyen elveket sem kifejtett formában nem ismerünk, sem gyakorlati megvalósulásukban nem tanulmányozhatjuk (s ezt Szemere sem tehetette), hiszen a *Nép Barátjában* nem érvényesültek Arany szerkesztői elképzelései. Azt ugyan már Czóbel Ernő valószínűsítette, hogy erre az új laptervre a kormánynak Táncsics növekvő népszerűség ellensúlyozásaképpen lett volna szüksége,⁷⁴ de ez önmagában még nem magyarázza meg Arany kiválasztását. Mindenképpen számolnunk kell tehát költői ismertségével, valamint azzal, hogy népszerűsége és irodalmi beágyazottsága ekkor már vitán felül állt. Annak a rövid, de rendkívül intenzív periódusnak az egyik következménye ez a – persze későn jött – bizalom, amely alatt a senkitől számon nem tartott szalontai jegyző közismert és elismert költő lett.

Arany verseinek a ponyvára kerülése szempontjából az 1848–1849-es periódus a legkorábbi időszak. Az ekkor keletkezett versek mutatták először a lírai versek közül a popularitásnak azokat a jegyeit, amelyek alkalmassá tették őket a közköltészeti felhasználás számára is – Arany epikus műveinek a ponyvára kerülése és ponyvai átírása ehhez képest csak későbbi jelenség.⁷⁵ Ennek az anyaga részben még feltárára vár, de egy látványos nyom máris látszik.

Olosz Katalin 2018-ban tette közzé annak a nagyszalontai folklórgyűjtésnek a teljes anyagát, amelyet száz évvel korábban, 1912 és 1919 között szedett össze a Szendrey Zsigmond főgimnáziumi tanár irányította, diákokból álló gyűjtőhálózat, ám amely mindezülig kiadatlan volt. Pontosabban: csak egy kis része volt publikálva.⁷⁶ A gyűjtemény 124. szövege, a *Rózsa Sándor, Rózsa Sándor hova lettél* című egy folklorizálódott Arany-vers.⁷⁷ Ezt a verset Arany nem vette fel egy kötetébe sem, tehát a gyűjtés időpontjában nem lehetett ismerni az életműkiadásokból, viszont 1848-ban megjelent ponyván. Benne volt abban a

72 *Respublica*, 1849. jún. 30., 48.

73 KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, szerk., *A magyar sajtó története*, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 1:269.

74 CZÓBEL, *Arany János életrajza*, 485–489.

75 Ennek esettanulmányát lásd CHIKÁNY, „A cigányok harca Nagyidán”.

76 OLOSZ Katalin, kiad., *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*, a Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából [...] (Kolozsvár: Kriza János Társaság, 2018).

77 Uo., 233–234. Ezt a sajtó alá rendező nem ismerte föl, ezért az összefüggés nem szerepel a jegyzetekben.

kiadványban, amelyet Arany terjesztés végett fölajánlott Szemere Bertalan belügyminiszternek (ebben a nyomtatványban ugyanis két vers jelent meg: a [*Haj, ne hátra...*] és a [*Rózsa Sándor, Rózsa Sándor...*]). A füzet és a benne közölt versek Arany életében (újra-kiadás híján) gyakorlatilag kiszorultak az életműből, de egykorú publikálásuknak lehetett jelentősebb hatása.⁷⁸ Ebben az esetben, ha összekapcsoljuk az Olosz Katalin kötetében lévő szöveget és a filológiai adatokat, félszázados távlatból egy ponyva hatását lehet bizonyítani Nagyszalonta folklórája. S egyúttal valószínűsíteni lehet, hogy – legalábbis lokális formában – lehetett értelme annak a népművelői gesztusnak, amelyet Arany ekkor igyekezett megvalósítani: igényes irodalmi szövegekkel hozzájárulni az 1848-as forradalom és az utána következő szabadságharc propagandájához. Érdemes arra is felfigyelnünk, hogy ami egykorú gesztusként aktuális közlés volt (Rózsa Sándor, egy sajátos, s persze csak átmeneti „pályafordulat” után törvényen kívülől szabadságharcossá válik), néhány évtized alatt mint kvázi-betyárvers épült be a folklórhoz, hozzákapcsolódva az alföldi betyárromantika időközben kiépült műfaji repertoárjához, meg persze Rózsa Sándornak a folklórhoz kapcsolódó és legendásított élettörténetéhez.

Petőfi és Arany tájékozódása a ponyva irányában elég hamar meghozta a kiábrándulást. Petőfi a népszerűség igényével elkezdett nagy tervét, a *Lehel vezér* című elbeszélő költeményt is félbehagyta (s helyette az egészen más poétikát követő, de egyáltalán nem a népies közérthetőségre törekvő *Az apostolt* írta meg),⁷⁹ Arany pedig utóbb nem kezelte életműve integráns részeként az 1848–49-ben írott, agitatív műveit. A verses szövegek nagyobbik részét csak utolsó, életében megjelent gyűjteményes kötetébe vette föl, a *Nép Barátjában* publikált hírlapi cikket viszont soha nem közölte újra.⁸⁰ Petőfinak persze – korai halála miatt – nem volt módja arra, hogy műveinek kiadástörténetében is érvényesítse ennek a periódusnak a tanulságait. Ám annyi talán megkockáztatható, hogy még az ő esetében is van jelentősége bizonyos hiányoknak, amelyeket Arany kapcsán sokkal világosabban látunk. Petőfi soha nem adta ki ponyvájának ifjúkori főművét, a *János vitézt*, mint ahogy Arany sem engedte ilyenformán megjelenni a *Toldit*. S amikor ezek a szövegek később, más sajtóvállalkozások keretében mégiscsak ponyvára kerültek, akkor jelentős szövegátírások és szerkezeti módosítások kellettek a populáris tételükhöz. Aranynak egy korai reflexiója, amelyet barátjának, Szilágyi Istvánnak még Szalontáról írt meg, azt is érthetővé teszi, ez

78 Vö. SERES István, „Betyárból »ostoros huszár«: Arany János *Rózsa Sándor* (1849) című versének háttere”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, 241–270 (Budapest: Reciti, 2013).

79 Erről bővebben lásd SZILÁGYI Márton, „Egy töredékben maradt Petőfi-mű tanulságai (*Lehel vezér*)”, megjelenés előtt.

80 Erről lásd SZILÁGYI, *Az utolsó magyar...*, 194–215.

miért nem történhetett meg. Arany érzékelt azt, hogy a valódi „népi” közeg, a tőle érzékelt szalontai olvasóközönség egészen más elvárásokat érvényesít a neki szánt szövegek kapcsán, mint amit az „irodalmi népiesség” teoretikusai (köztük amúgy az elméleti értelemben nem túl elmélyült Petőfi is) neki tulajdonítanak. A levélrészlet ugyanis így szól:

Toldit veszettül akarnák elolvasatni nyilvánosan, de nem teszem. Félek a N. J.-né féle kritikától. Általában a szalontai kritikától félek. A hol *János vitéz*re el mondják: „az is bolond, a ki az illyet kinyomatja”, ott *Toldi* nem várhat kedvező fogadtatást. Akarnám, hogy mindenütt elolvassák csak itt ne. Itt a Pegasus sem kell, ha csak nem fontolva haladó, vagy ha politikai cikkekéből nincs a nyeregtekercsje.⁸¹

Mindez arra mutat, hogy Arany már 1847-ben komoly diszkrepanciát érzett a popularitás gyakorlata és azok között a művészi törekvések között, amelyet ő és Petőfi követtek – amúgy éppen a „nép” felemelése és edukatív programja ígézetében. Mindaz, amit aztán mindketten megtapasztaltak 1848–49-ben, inkább csak ezt a benyomást mélyíthette el, de számukra aligha volt teljesen új felismerés.

Az a vizsgálat, amely a ponyvára irányuló érdeklődésből, illetve Petőfinek és Aranynak a tágan értelmezett ponyvakiadványok érdekében tett gyakorlati lépéseiből indul ki, ehhez a mindkét életmű értelmezése szempontjából fontos, irodalomtörténeti következtetéshez vezethet el. Vagyis ha egyeztetni tudjuk a ponyvák vizsgálatának sajátos filológiai szempontjait egyéb, immár nem pusztán bibliográfiai vagy folklorisztikai adatokkal, akkor a kontextualista irodalomtörténetírás újabb lehetőségeihez is eljuthatunk.

81 Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. ápr. 2., in AJÖM XV, 79. A levélben emlegett N. J.-né alighanem a református lelkész és iskolafelügyelő, Nagy József felesége volt.